

***Nowa Wielka Gra w regionie Azji Centralnej*, pod red. Tomasza Stępniewskiego, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin-Warszawa 2012, ss. 200**

Upadek Związku Radzieckiego zapoczątkował istotne przemiany ładu światowego, których charakterystycznym rysem stał się koniec dwubiegunowej ery supermocarstw oraz pojawienie się licznych nowych, suwerennych państw, a tym samym nowych podmiotów stosunków międzynarodowych. Po towarzyszącej im w latach 90. XX wieku fali optymizmu kształtująca się scena międzynarodowa w oglądzie ogólnym zaczęła jawić się jako nieprzewidywalna i niestabilna, z USA jako jednym dominującym mocarstwem światowym. W ostatniej dekadzie dał się zauważyć na arenie międzynarodowej wzrost znaczenia, wpływów i aspiracji grupy państw i związków państw określanych jako mocarstwa regionalne, m.in. Unii Europejskiej, Turcji, Chin i Federacji Rosyjskiej. Część z nich stawia się nierzadko w opozycji do polityki USA czy demokratycznego Zachodu, starając się budować wobec nich przeciwwagę i alternatywę, upatrując w tym potencjału własnego wzrostu politycznego i ekonomicznego. Przedmiotem ich rywalizacji stały się zwłaszcza obszary niejako „uwolnione” po rozpadzie ZSRR, tj. Europa Wschodnia, Kaukaz Południowy i Azja Centralna. Intensywność oddziaływania tam podmiotów zewnętrznych w zderzeniu z dążeniami narodowymi i wewnętrznymi grup interesu budują obraz obszarów o dużej niestabilności i potencjalnym zagrożeniu dla bezpieczeństwa regionalnego, a nawet światowego.

Praca *Nowa Wielka Gra w regionie Azji Centralnej* stanowi próbę rozpoznania i wyjaśnienia specyfiki rywalizacji międzynarodowej zachodzącej w obszarze Azji Centralnej oraz wskazania związanych z nią głównych kwestii problemowych, istotnych z perspektywy bezpieczeństwa międzynarodowego oraz badaczy przedmiotu (s. 10). Całość podzielono na trzy części, ukazujące takie aspekty Nowej Wielkiej Gry, jak: 1. „Uwarunkowania sytuacji w regionie Azji Centralnej”, 2. „Polityka aktorów trzecich wobec regionu Azji Centralnej”, 3. „Polityka wybranych organizacji międzynarodowych wobec regionu Azji Centralnej”.

W części pierwszej w osobnych studiach zwrócono uwagę na uwarunkowania historyczne w regionie Azji Centralnej, uwarunkowania wewnętrzne państw regionu oraz uwarunkowania georeligijne Wielkiej Gry w regionie.

W analizie uwarunkowań historycznych wskazuje się na wagę przemian zachodzących od czasu zimnej wojny w światowym układzie geopolitycznym, w wyniku których powstały państwa: Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan, Turkmenistan i Uz-

bekistan, tworząc niejako na nowo region geopolityczny Azji Centralnej, jak też wzrostu w nim znaczenia południowo-wschodniej Azji, przede wszystkim zaś ChRL i Indii. Równocześnie zaznacza się, że region ten należy pojmować szerzej, wykraczając poza granice wyznaczone przez pięć państw, a kierując się zwłaszcza ukształtowanymi historycznie związkami kulturowymi i cywilizacyjnymi. W ich wyjaśnianiu sięga się do początków formowania się w regionie organizmów politycznych, wskazując, iż charakterystycznym rysem tego obszaru stała się dwoistość wynikająca z rozwijania się równorzędnie kultur osiadłych (w strefie oaz i rzek) i nomadycznych (na stepie). W czasach antycznych dla rozwoju tego regionu doniosłe były polityczne i kulturowe wpływy imperiów perskiego, Aleksandra Wielkiego i Seleucydów oraz kuszańskigo. W jego dziejach zaznaczyły się też inwazje chińskie. Nowy rozdział w dziejach Azji Centralnej zapisała ekspansja turecka i arabska. Podbój tych ziem w VI wieku przez Turków wpłynął na ukształtowanie się w regionie nowych, tureckojęzycznych narodów, a podbój w VII stuleciu przez Arabów na jego islamizację. Opanowanie Azji Centralnej w XIII wieku przez Mongołów przyniosło nowy wzór organizacji politycznej, a mianowicie chanatu, który dominował aż do włączenia tych terenów do Imperium Rosyjskiego. Pozostawanie pod panowaniem Rosji, a następnie ZSRR wywarło ogromny wpływ na przemiany kulturowe i społeczne w tym regionie, który znalazł się w orbicie cywilizacji rosyjsko-radzieckiej. Kolejny etap w dziejach Azji Centralnej otworzyło powstanie w 1991 roku pięciu nowych państw. Wyraża się jednak obawy co do dalszych ich losów i zachowania przez nie samodzielności ze względu na znaczne podziały wewnętrzne regionu oraz silne wpływy sąsiadujących mocarstw.

Wyjaśniając uwarunkowania wewnętrzne państw Azji Centralnej, wskazuje się na trudności, przed jakimi stanęło pięć republik radzieckich tego regionu w obliczu rozpadu ZSRR i tworzenia niepodległych państw. W analizie procesu kształtowania się ich systemów politycznych zwraca się uwagę na problemy związane z ich legitymizacją, instytucjonalizacją, efektywnością i demokratycznością. Zaznacza się odmienne pojmowanie demokracji i autorytaryzmu oraz prymat orientalnych postaw i wartości cywilizacyjnych nad wzorcami demokracji zachodnich. Demokracja w postrzeganiu elit władzy państw regionu ma wymiar „dekoracyjny” i jest swoistą grą pozorów przewidzianą dla świata zachodniego. Wskazuje się na charakterystyczne cechy systemów politycznych państw Azji Centralnej, takie jak brak procesu alternacji władzy po rozpadzie ZSRR, silna prezydentura przy słabym parlamencie i znacznie podporządkowanym rządzie, wykorzystywanie referendum jako mechanizmu legitymizacji przedłużenia możliwości sprawowania prezydentury, dążenie do konserwacji reżimów autorytarnych, ukształtowany nieformalny układ powiązań z ośrodkiem władzy, umacnianie się polityki klanowej, tworzenie partii politycznych przez elity władzy. Podkreśla się ponadto wewnętrzne i zewnętrzne konflikty polityczne, głównie o podłożu etnicznym, wyznaniowym i terytorialnym, które mogą być wykorzystywane przez rywalizujące w regionie mocarstwa (s. 37-48).

W rozdziale trzecim, prezentującym uwarunkowania georeligijne, wskazuje się na znaczenie tego regionu w stosunkach międzynarodowych, zarówno ze względu na walory ekonomiczne i geostrategiczne, jak i na znaczny stopień niestabilności

społecznej i kulturowej. Podkreśla się w nich rolę występowania dużych zasobów ropy naftowej oraz zróżnicowania etnokulturowego i antagonizmów narodowościowych. Dokonuje się analizy poszczególnych państw regionu, obrazując stan i znaczenie przemieszania etnicznego. Kolejnym prezentowanym zagadnieniem jest pluralizm konfesyjny, będący swoistym czynnikiem tożsamościowym dla regionu. Wyjaśnia się równocześnie silne zależności między tożsamością religijną a narodowościową. Wskazuje się rolę islamu, zwłaszcza obrządku hanafickiego, oraz chrześcijaństwa wschodniego, zjawiska rozwoju protestantyzmu, jak i relacje między religią a polityką. Odrębne miejsce poświęcono znaczeniu islamu w przemianach społeczno-politycznych w regionie.

W części drugiej omawianej publikacji poddano analizie politykę aktorów trzecich wobec regionu, prezentując w osobnych rozdziałach politykę Federacji Rosyjskiej, ChRL, USA, Turcji oraz Iranu.

Zaznaczając kluczową rolę Rosji w rywalizacji, wskazuje się istotne przesłanki jej zainteresowania problemowym obszarem, takie jak związki historyczne i narodowościowe oraz strategiczne położenie ze względów transportowych, surowcowych oraz militarnych. Warunkują one określanie rosyjskich interesów oraz celów wobec regionu. Wskazuje się dążenia do ograniczenia wpływu pozostałych aktorów, stabilizacji całego obszaru, zabezpieczenia dostępu do surowców energetycznych i tras przesyłowych, zapewnienia rosyjskiej obecności wojskowej oraz sprawowania władzy przez polityków przychylnych Rosji, zacieśnienia współpracy instytucjonalnej w ramach struktur pod rosyjskim przywództwem, wzmocnienia rosyjskich wpływów kulturowych. Dokonuje się analizy takich płaszczyzn realizacji tych dążeń, jak: polityczno-wojskowa (m.in. WNP, traktat taszkiencki – OUBZ, Szanghajska Organizacja Współpracy), gospodarcza (m.in. unia celna, Centralnoazjatycka Organizacja Współpracy, Wspólna Przestrzeń Gospodarcza, Euroazjatycka Unia Gospodarcza), społeczno-kulturowa (m.in. językowa, oświatowa).

W prezentacji zagadnienia polityki Chińskiej Republiki Ludowej wobec regionu Azji Centralnej na wstępie sygnalizuje się uwarunkowania historyczne, kulturowe i ekonomiczne relacji Chin z państwami regionu. Następnie sporo uwagi poświęca się strategii ChRL w regionie po 1991 roku, wskazując na ostrożność i wyważenie w najwcześniejszym okresie, zastąpione później tworzeniem silnej sieci powiązań gospodarczych i politycznych, przewidzianej jako cel długoterminowy, przy równoczesnym dostosowywaniu się do aktualnego układu sił w regionie w perspektywie długo- i średnioterminowej. Efektem tego założenia jest minimalizowanie ponoszenia kosztów bezpieczeństwa regionalnego przy jednoczesnej koncentracji na własnych korzyściach gospodarczych. Z kolei w analizie taktycznego wymiaru polityki ChRL dokonuje się periodyzacji na dekady 1991-2001 oraz 2001-2011, wskazując na takie cechy charakterystyczne, jak: w pierwszym okresie brak spektakularnych działań politycznych, ich dalekosiężność, nawiązywanie i rozwijanie stosunków dwustronnych z państwami regionu przy równoczesnym uznawaniu wpływów rosyjskich, a następnie zapoczątkowanie współpracy wielostronnej (w ramach tzw. Szanghajskiej Piątki), natomiast w drugim okresie: reakcja na silne zintensyfikowanie obecności USA w regionie w postaci zacieśniania działań w ramach organizacji międzynarodowych (przede wszystkim SOW) i przejęcie inicjatywy przez Chiny w regionie.

Dokonując analizy polityki Stanów Zjednoczonych Ameryki wobec regionu Azji Środkowej, wyodrębnia się okres od powstania nowych państw do 2001 roku, okres od wydarzeń z 11 września 2001 do 2009 oraz okres od objęcia władzy przez Baracka Obamę w USA w 2009 roku, z uwzględnieniem rozważań na temat strategii przyszłego zaangażowania. W dalszej kolejności omawia się stosunek i uwarunkowania polityki państw Azji Środkowej wobec zaangażowania USA w regionie. Również i tu dokonuje się periodyzacji, wyznaczając jako cezury interwencję amerykańską w Afganistanie w 2001 roku (wraz z którą nastąpiło wzmoczenie zaangażowania USA w tym obszarze Azji), wystąpienia antyrządowe w Uzbekistanie w 2005 roku (będące przyczyną rozluźnienia stosunków z USA) oraz lata 2008-2010, w których nastąpiło ponowne otwarcie na USA i Zachód. W studium uwzględniono perspektywy stosunków między USA a państwami regionu. Na podkreślenie zasługuje też tabelaryczny wykaz chronologicznie ujętych kontaktów dyplomatycznych Azji Środkowej z USA w latach 2010-2011.

W rozdziale czwartym niniejszej publikacji, prezentując politykę Turcji wobec regionu Azji Centralnej, w pierwszej kolejności wskazuje się na redefiniowanie miejsca i polityki tego kraju w nowym kształtującym się łądzie pozimnowojennym. Zwraca się uwagę na podjęte przez Ankarę próby integracji politycznej i ekonomicznej państw tureckojęzycznych, które jednak nie przełożyły się na zaangażowanie polityczne w regionie. Wymiar instytucjonalizacji idei integracyjnych zaczął być realizowany dopiero od 2009 roku (powołanie Rady Współpracy Państw Tureckojęzycznych). Ważne miejsce w relacjach wzajemnych zajęła współpraca kulturalna i edukacyjna przejawiająca się m.in. próbami unifikacji alfabetów, uruchomieniem sieci tureckich uczelni w państwach regionu, stypendiami dla mieszkańców regionu podejmujących edukację w Turcji. Wskazuje się też na oddziaływanie Turcji poprzez misje państwowego Prezydium ds. Religijnych, telewizję oraz politykę wizową. Zwraca się uwagę, że istotne miejsce w relacjach zajęła pomoc gospodarcza Turcji dla państw regionu realizowana poprzez Turecką Agencję Rozwoju i Współpracy, choć zauważa się równocześnie, że w polityce zagranicznej kwestie korzyści ekonomicznych są ważniejsze niż bliskość kulturowa. W ocenie polityki Turcji względem Azji Centralnej wskazuje się na przeszkody, które sprawiły, iż odgrywa ona aktualnie w regionie rolę drugoplanową.

W analizie polityki Iranu wobec Azji Środkowej eksponuje się płaszczyzny współpracy wielostronnej, takie jak wymiana handlowa, ruch ludności, bezpieczeństwo, ale też kwestie sporne dotyczące stosunku do statusu prawnego Morza Kaspijskiego, członkostwa w Szanghajskiej Organizacji Współpracy oraz relacji z Izraelem. W sferze stosunków bilateralnych podkreśla się intensywność relacji Iranu i Tadżykistanu, dokonując także wskazania płaszczyzn porozumienia i różnic z pozostałymi państwami regionu. W dalszej części przedstawia się zagadnienie roli i wykorzystywania religii przez Iran jako narzędzia zbliżenia i oddziaływania. Zwraca się też uwagę na rozwijanie współpracy kulturalnej i oświatowej, m.in. poprzez wymianę kulturalną, tworzenie ośrodków edukacyjnych, przyciąganie studentów z Azji Środkowej. Wreszcie rozpatruje się politykę Iranu w kontekście zaangażowania pozostałych głównych graczy w regionie. W podsumowaniu uwzględnia się różne przyszłe scenariusze polityki irańskiej.

W trzeciej części przedstawianej publikacji w osobnych rozdziałach omawia się politykę wobec regionu dwóch organizacji międzynarodowych, tj. Unii Europejskiej i Sojuszu Północnoatlantyckiego. Podejmując się prezentacji uwarunkowań polityki UE, wskazuje się na błędne założenia polityki wschodniej, specyfikę państw wschodnich (m.in. oligarchizację życia politycznego, endemiczną korupcję), nową inicjatywę Partnerstwa Wschodniego, konfrontację geopolityczną Unii i Federacji Rosyjskiej. W przybliżeniu interesów długofalowych zwraca się uwagę na unijne cele, takie jak kwestie energii (znaczenie regionu ze względu na przynależność do tzw. strategicznej elipsy energetycznej) oraz bezpieczeństwa i stabilności (strategiczne znaczenie regionu ze względu na rozpoczęcie przez USA wojny z terroryzmem w Afganistanie oraz obawa przed rozwojem fundamentalizmu islamskiego w krajach regionu). W dalszej części koncentruje się na ewolucji polityki UE wobec Azji Centralnej, która w latach 90. XX wieku ukierunkowana była głównie na pomoc techniczną. Wskazuje się tu przede wszystkim na zawierane dwustronne Umowy o Partnerstwie i Współpracy (PCAs), programy TACIS i DCI, projekty TRACECA, INOGATE, BOMCA, CADAP, poprzez które realizowano takie cele, jak promocja demokracji, modernizacja gospodarek, współpraca regionalna, energia i woda, walka z terroryzmem, handlem narkotykami i ludźmi, a oprócz tego rozwój społeczeństwa obywatelskiego, wspieranie działań na rzecz praw człowieka i pomoc humanitarna. W XXI wieku region ten nabrał dla UE nowego wymiaru i zaczął być traktowany jako źródło poważnych zagrożeń. Przejawem tej reorientacji było ustanowienie w 2005 roku Specjalnego przedstawiciela dla Azji Centralnej, a następnie przyjęcie w 2007 roku Strategii wobec Azji Centralnej, zakładającej wzmocnienie relacji z całym regionem i poszczególnymi państwami w celu wspierania praw człowieka i demokratyzacji, zmniejszenia ubóstwa oraz wzmocnienia powiązań energetycznych i transportowych, jak i ochrony środowiska.

Charakteryzując politykę Sojuszu Północnoatlantyckiego wobec Azji Centralnej, na wstępie wyjaśnia się, iż w XXI wieku dążenie do zapewnienia bezpieczeństwa członkom NATO wykracza poza działania wyłącznie militarne i obronę ich terytoriów, ale „wymaga działań out of area” oraz działań zintegrowanych (cywilno-wojskowych) (s. 182). Jako zagrożenie dla bezpieczeństwa międzynarodowego uwzględnia się też te o charakterze pozamilitarnym, w tym niestabilność państw sprzyjającą m.in. rozwojowi terroryzmu i przestępczości zorganizowanej. Interesy i zaangażowanie NATO w Azji Centralnej analizuje się na dwóch płaszczyznach – militarnej i pozamilitarnej. W wymiarze militarnym kluczowe stało się zabezpieczenie międzynarodowej operacji w Afganistanie, a region ten postrzega się z perspektywy Północnego Szlaku Transportowego. Jako główne cele polityki Sojuszu wskazuje się zachowanie równowagi strategicznej w tym regionie (osłabienie wpływów Rosji) oraz wspieranie stabilności polityczno-militarnej.

Zwraca się uwagę, iż ogólnie rola międzynarodowych organizacji w obszarze Azji Centralnej, takich jak NATO, UE, Szanghajska Organizacja Współpracy, Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym, jest dość ograniczona i w znacznej mierze instrumentalna dla głównych graczy państwowych (s. 190, 194).

W refleksji podsumowującej można stwierdzić, że prezentowana książka zasługuje na szeroką uwagę czytelniczą, przede wszystkim ze względu na:

1. kompleksowe ukazanie głównych uczestników, mechanizmów i uwarunkowań toczącej się rywalizacji w obszarze Azji Centralnej;
2. przedstawienie głównych kwestii problemowych dotyczących regionu, istotnych z perspektywy bezpieczeństwa międzynarodowego;
3. wskazanie ogniw odmienności tożsamości i interesów pomiędzy poszczególnymi państwami regionu;
4. uwzględnienie studiów nie tylko pracowników liczących się polskich ośrodków naukowych, ale też instytucji zajmujących się analizą sytuacji międzynarodowej na potrzeby państwa i organizacji międzynarodowych, tj. Biura Bezpieczeństwa Narodowego i Organizacji Narodów Zjednoczonych.

Książka jawi się jako dzieło o dużej wartości, zwłaszcza dla politologów, znawców i badaczy stosunków międzynarodowych obszaru WNP i Azji.

PAWEŁ NIECZUJA-OSTROWSKI
AP SŁUPSK